

Historiografisk kommentar till ”Theses on Theory and History”

DANIEL NYSTRÖM*

Umeå universitet

Att läsa ”Theses on Theory and History” är som att sätta sig i en tidsmaskin och åka tillbaka till det sena 1980-talets kulturkrig i USA. Antingen kom Kleinberg, Scott och Wilder aldrig upp ur skyttegravan eller fick de i slutet av 2010-talet anledning att gräva ned sig igen. Jag gissar på det senare. Den polariserande kraft som Donald Trumps presidentskap utgjorde väckte många gamla konflikter till liv igen, från aborträtten till humanistisk och samhällsvetenskaplig forsknings vara eller icke vara.

Jag läste deras teser när de kom 2018 och läste dem igen inför Svenska historikermötet 2023 när vi anordnade panelsamtalet ”Teorianvändning i historisk forskning”. Båda gångerna var min initiala reaktion att de presenterar gammal skåpmat, att den kritik de framför mot akademisk historia är en upprepning av vad som skrevs under de intensiva diskussionerna under 1980- och 1990-talen. Den bild de målar upp är av ett djupt konservativt fält som med minimal förändringsbenägenhet främst riktar in sig på att rekonstruera det förflutna genom noggranna empiriska genomgångar och historisering. Jag vill dock i stället för att avfärda teserna som daterade fråga mig vad kritiken betyder när den presenteras ånyo idag.

Bortser man från den pejorativa tonen är mycket av det de skriver oproblemiskt. De inledande teserna är – som jag ser det – en korrekt beskrivning av hur akademiska discipliner fungerar generellt: de premierar vissa sätt att bedriva forskning på framför andra, de reproduceras genom att blivande medlemmar behöver visa att de behärskar hantverket, det existerar olika former av kvalitetsprövning för att avgöra om

* Fil. dr i idé- och lärdoms historia.

forskningen håller god kvalitet, och det finns en uppsättning normer som medlemmar behöver förhålla sig till för att ses som legitima.

Men skribenterna är som sagt kritiskt inställda till sakernas tillstånd och framhåller att nuvarande normer reducerar forskningen till en intern angelägenhet. För de historiska vetenskapernas del innebär det ett motstånd mot yttre impulser och försök till nyorienteringar. Vad de önskar sig är ett större engagemang i metaperspektiv på historieskrivning ("history of historical knowledge and theory of history") och kritisk historia ("theoretically informed history and historically grounded theory").¹³

Vilken bäring har dessa teser på disciplinen historia i Sverige (notera att jag i det följande talar om disciplinen historia och inte akademisk historia i stort)? Historiskt sett finns det flera intressanta exempel där historieämnet slagit vakt om disciplinen. Här vill jag dock slänga in brasklappen att jag inte ser historia som särskilt utstickande härvidlag. Tvärtom existerar gränsvaktande beteenden inom alla discipliner i ungefär lika stor utsträckning, inklusive inom sådana som profilerar sig som progressiva, föränderliga och interdisciplinära. Som Peter Weingart framhållit kan dylika karaktäristika fungera lika disciplinerande som deras förmenta motsatser; förhållandet mellan progressiv-konservativ, föränderlig-oföränderlig, interdisciplinär-disciplinär är inte nödvändigtvis dikotomt, det är bara olika typer av mer eller mindre styrande normer.¹⁴

Den mest kända gränsstriden som blivit något av en ursprungsberättelse för historieämnet är den mellan en statsidealistisk och en historisk-kritisk inriktning under 1900-talets första hälft, där lundahistorikern Lauritz Weibull utmanade Hjärnetraditionen inom historieämnet genom att ställa hårdare krav på källkritisk granskning och saklig framställning. Den historisk-kritiska inriktningen har kontextualiserats på olika sätt, några har betraktat den som en del av forskningens professionalisering, andra som ett uttryck för revirstrider mellan Lund och Uppsala och ytterligare andra som uttryck för liberalistiska strömningar i tiden.¹⁵ På senare år har hela den historiografiska berättelsen om en

13. Ethan Kleinberg, Joan W. Scott & Gary Wilder, "Theses on Theory and History", *History of the Present* 10:1 (2020) s. 160, 162.

14. Peter Weingart, "Interdisciplinarity: The Paradoxical Discourse", i Peter Weingart och Nico Stehr (red.), *Practising Interdisciplinarity* (Toronto 2000).

15. Daniel Nyström, *Innan forskningen blev radikal: En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria* (Malmö 2015).

uppdelning mellan statsidealism och historisk-kritisk forskning ifrågasatts, exempelvis av Simon Larsson som föreslagit att det i stället handlar om en krock mellan olika forskartyper.¹⁶

Andra gånger då historieämnet reagerat mot nyorienteringar har det varit som ett försvar mot disciplinär differentiering. Här har ämnet kämpat i motvind kan man säga, en av de starkaste förändringsprocesserna inom akademien under 1900-talet var just specialisering och etableringen av nya discipliner. Det mest kända exemplet i en svensk kontext är utbrytningen av ekonomisk historia under perioden 1930–1960, det som Björn Hettne refererat till som ”det trettioåriga kriget mellan ekonomisk historia och historia”.¹⁷ Utbrytningen handlade till stor del om ämnesvalet, att ekonomiska och sociala frågor skulle ges en mer framskjuten plats inom en egen disciplin. Men en inte obetydlig del handlade också om teorifrågor, om att normalisera användningen av ekonomisk teori, på den tiden olika former av malthusiansk och merkantilistisk teori.

Efter andra världskriget finner vi i Sverige ett annat exempel på reaktioner mot nyorienteringar. Vi befinner oss på 1950-talet och de liberaldemokratiska strömningarna hade medvind i det svenska vetenskaps-samhället. Herbert Tingsten, Ingemar Hedenius och Erik Lönnroth var övertygade anhängare av ”ideologiernas död”, det vill säga en aktiv utstötning av forskning som byggde på marxistisk och socialistisk samhällsanalys och historiesyn. Intressant nog ser vi vid samma tidpunkt i vårt nyligen naziöckuperade grannland Norge en stark ställning för historiematerialistiska perspektiv genom Edvard Bull den äldre och den yngre. Men som Lars Olsson hävdar i en *Scandia*-artikel, var stämningarna annorlunda i Sverige. Här förefaller en av de främsta företrädarna för marxistiska perspektiv, Per Nyström, ha idkat självensur i sin doktorsavhandling från 1956 genom att tona ned de historiematerialistiska förklaringarna.¹⁸

Ett sista exempel utgör mottagandet av den franska *Annales*-skolan. Som Birgitta Odén framhållit bör mottagandet av *Annales* i Sverige

16. Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945* (Hedemora 2010).

17. Björn Hettne, *Ekonomisk historia i Sverige: En översikt av institutionell utveckling, forskningsinriktning och vetenskaplig produktion* (Lund 1980) s. 51.

18. Lars Olsson, ”Per Nyström, det svenska historikersamfundet och den fjättrade Clio”, *Scandia* 78:1 (2012).

ses som ett mer eller mindre aktivt bortväljande.¹⁹ Det fanns inte nödvändigtvis några tydliga företrädare för *Annales* i Sverige, och det är just detta som är iögonfallande med tanke på den uppmärksamhet som denna historieskola rönte utanför Frankrike i andra europeiska länder. Potentiella förklaringar till icke-mottagandet av *Annales* är dess uttalade tvärvetenskaplighet vilket kunde upplevas hotande för den svenska historiedisciplinen efter dess utdragna differentieringsprocess med ekonomisk historia. Men även den yngre varianten av *Annales* som fokuserade på mentalitetshistoria hade svårt att vinna gehör bland svenska historiker, kanske på grund av dess idéhistoriska förtecken.

För rättvisans skull bör man framhålla att det också finns exempel på motsatsen, på nyorienteringar som framgångsrikt brutit in och etablerats i huvudfåran. Jag tänker exempelvis på kvinno-/genushistoria, kulturhistoria och historiebruk. Men historieämnet är ingen monolit, och även dessa inriktningar har utstått kritik och inte varit accepterade i alla läger.

Jag tror så här om historieämnet i Sverige i relation till yttre impulser och nyorienteringar: Alla vetenskaper vaktar gränserna för sin disciplin. En av de mer synliga gränsstriderna på senare år har intressant nog gått i andra riktningen, där en nyorientering inom historia setts som hotande av en annan disciplin. Vad jag har i åtanke är hur idéhistoriker reagerat på uppkomsten av kunskapshistoria, där historiker beskyllts för att uppfinna hjulet på nytt och ignorera årtionden av idéhistorisk forskning.²⁰

En sak jag kan tycka är att Kleinberg, Scott och Wilder i sitt försvarstal för kritisk historia missar att alla yttre impulser och nyorienteringar, oavsett om de visar sig framgångsrika eller inte, är del av en förhandling om vad som anses tillhöra ämnet och inte. Som jag försökt visa med de historiska exemplen på förhandlingar finns det inte något ursprungligt konservativt historieämne, ingen oföränderlig kärna som genom tiderna vaktat gränserna för disciplinen. Vid varje given tidpunkt har det varit ett historiskt specifikt historieämne som bevakat disciplingränserna, och de yttre impulserna och nyorienteringarna har likaledes varit histo-

19. Birgitta Odén, "Den franska Annales-revolutionen och den svenska historikermiljön", i Peter Burke, *Annales-Skolan: En introduktion* (Göteborg 1990).

20. Staffan Bergwik, "Kunskapshistoria: Nya utsikter?" *Scandia*, 84:2 (2018); Staffan Bergwik & Linn Holmberg: "Standing on whose shoulders? A critical comment on the history of knowledge" i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund 2020).

riskt specifika. Det är därför svårt att vara för eller emot varken försvaret eller utmaningen av disciplinära gränser, de två förutsätter varandra för att det ska finnas något vi förstår som en historiedisciplin överhuvudtaget.

Avslutningsvis vill jag återvända till frågan om vad kritiken i manifestet har att säga oss när den framförs idag. Här ovan skriver jag om det historiskt specifika, men det är viktigt att påminna sig om att det – utöver alla kvalitativa skillnader som finns mellan en tid och en annan – också finns mycket som överlappar och förblir sig likt. Frågor är en sådan sak – människan tenderar att ställa likartade frågor till sig själv och sin omgivning oavsett tid. Jag undrar därför om det inte finns en poäng att inte alltför strängt datera den kritik manifestet formulerar till 1980- och 1990-talen, när den bevisligen även går att formulera på andra sidan millennieskiftet.

I en *Scandia*-artikel visar Bruno Hamnell att historiedebatter i Sverige under efterkrigstiden rört sig från frågan om teorins vara eller icke vara till motsättningar mellan postmodernism och historisk kunskap.²¹ Intressant nog aktualiserar manifestet i relation till en svensk historievetenskaplig kontext båda dessa ändrar av tidslinjen genom att hävda såväl historieforskningens brist på teoriengagemang som dess upptagenhet vid empirism och historism. Hos mig väcker detta tankar om kontinuitet och förändring. Kanske är det så att alla de frågor vi tampas med i relation till historieforskning ligger där latent: frågor om ämnesval, problemformulering, perspektiv, metod, epistemologi, framställning, samhällsrelevans och så vidare. Men att strömningar i tiden gör att de turas om att hamna i förgrunden i den inomvetenskapliga debatten. Ur det perspektivet går panelsamtalet "Teorianvändning i historieforskning" vid Svenska historikermötet 2023 att se som ett uttryck för att den uppsättning frågor manifestet adresserar på samma gång blivit aktuella igen och alltid är aktuella.

21. Bruno Hamnell, "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i *Historisk tidskrift* och *Scandia*, 1965–2009", *Scandia* 86:1 (2020).